

Kernramp in een totalitaire staat

In 1986 vond bij Tsjernobyl in de Sovjet-Unie een kernramp plaats die lange tijd door de Sovjet-autoriteiten werd verzwegen. Bij televisiezender HBO is een goed geproduceerde vijfdelige miniserie te zien over deze ramp, waaraan tienduizenden mensen vroegtijdig overleden. In de les kan de serie gebruikt worden om het totalitarisme toe te lichten.

Bart den Uyl is
redacteur van Kleio.

Nog los van de serie staat de kernramp bij Tsjernobyl 34 jaar na dato volop in de aandacht. Dit komt door een explosie afgelopen augustus bij een militaire basis in Rusland, waarbij vergelijkingen met Tsjernobyl zich opdrogen. In de gemeente Severodvinsk bij de Witte Zee werd een piek in stralingsniveau gemeten van tweehonderd maal de normale achtergrondstraling. De autoriteiten grendelden het gebied zonder verdere verklaring af en de lokale bevolking sloeg massaal jodiumpillen in.¹ Hoewel het hier vermoedelijk ging om een ongeluk met een door Rusland ontwikkelde kernraket was de reactie van de overheid even geheimzinnig als bij de kernramp in 1986.

In de vijfdelige miniserie *Chernobyl* (HBO/Sky Atlantic, 2019) is de reactie van de autoriteiten en de gevolgen daarvan voor de lokale bevolking de rode draad van het verhaal. Zo zien we in de eerste scène hoe wetenschapper Valery Legasov (gespeeld door Jared Harris) twee jaar na de ramp eenzaam zijn memoires insprekt in een bouwvallige Sovjet-flat. De aangeslagen Legasov spreekt vol ressentiment een bandrecorder in: 'Als we maar genoeg leugens te horen krijgen,

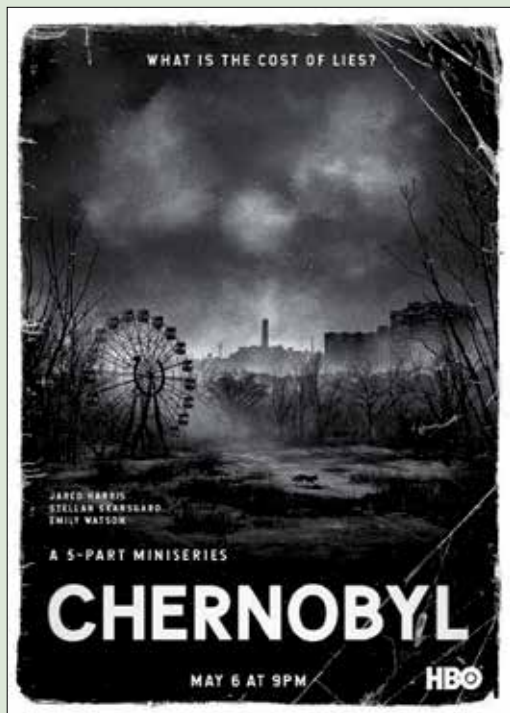
herkennen we de waarheid niet meer.' Zo kritisch als hij is op de overheid, zo berouwvol lijkt hij over zijn eigen rol in de nasleep van de kernramp. Na het versturen van de ingesproken bandjes pleegt Legasov zelfmoord, en schakelen we terug naar 26 april 1986.

Doofpot

Hoewel een vijfdelige miniserie vanwege de lange speeltijd niet zo toepasbaar lijkt voor in de klas, zijn er genoeg fragmenten te gebruiken. Bijvoorbeeld de scènes in de controlekamer van de kerncentrale, waarin we zien hoe de ingenieurs van de avondploeg de ramp meemaken. In de chaos en verwarring van de uren na de explosie stapelen de bewijzen zich op dat het ondenkbare is gebeurd: de reactorkern is opgeblazen. Leidinggevende Anatoli Djatlov ontkent echter in alle toonaarden de mogelijkheid van een geëxplodeerde kern, zelfs nadat een van zijn ondergeschikten zegt de brandende overblijfselen te hebben gezien. De ontkenning heeft al direct grote gevolgen, aangezien het personeel en de brandweer hierdoor onbeschermd de radioactieve ravage te lijf gaan. Ook het lokale bestuur van Pripjat, de nabijgele-

Fragment uit *Chernobyl*
(HBO/Sky Atlantic,
2019).

Chernobyl (2019)

Regie: Johan Renck

Scenario: Craig Mazin

Producent: HBO/Sky Atlantic. De serie is ook verkrijgbaar op dvd en blu-ray.

gen stad, gaat mee in het verhaal van Djatlov. Dit gebeurt nadat de directeur van Tsjernobyl, Viktor Brjuchanov, hun heeft verzekerd dat de situatie onder controle is. Protest hiertegen door een van de bestuurders, die de beweringen van Djatlov niet gelooft, wordt bedwongen door de senior van de groep, een man met duidelijk overwicht en charisma. De staat heeft de taak de mensen te beschermen tegen paniek, zo stelt hij. We moeten vertrouwen hebben in de staat omdat 'ons geloof in het Sovjet-socialisme altijd zal worden beloond'. Na deze woorden ontsteekt het bestuur in applaus. Zodoende wordt de stad niet ontruimd. En wordt het telefoonverkeer van de bewoners afgesloten.

Omgang met kritiek

Een scène als bovenstaande geeft mogelijkheden voor een les. Stel dat je leerlingen na het zien van de beschreven scènes laat opschrijven waarom ze denken dat de reactorexplisie wordt ontkend door de leidinggevende van de kerncentrale. Geef daarbij de opdracht mee dat het begrip 'totalitaire staat' moet worden gebruikt in hun verklaring. In een klassengesprek kun je deze verklaringen bespreken. De angst van Djatlov om de schuld te krijgen, speelde zeker mee. Maar in het totalitarisme wordt ook blinde trouw verwacht als het de

belangen van de staat aangaat. De omgang met kritiek en het erkennen van fouten zijn daarom problematisch. In een staat waar de overheid alle controle uitoefent, is diezelfde overheid ook verantwoordelijk voor een ramp als deze. De doofpot die Djatlov en Brjuchanov hebben willen opzetten houdt uiteindelijk geen stand. Beiden worden gearresteerd nadat het politiebureau Boris Shcherbina naar het gebied heeft gestuurd om de kernramp te beteugelen. Het politiebureau komt overigens pas echt in beweging nadat Zweedse wetenschappers verhoogde straling hebben gemeten en westerse journaals dit wereldkundig maken. Pripjat wordt ontruimd, maar de omliggende dorpen niet. Zodoende ontstaat de situatie dat kinderen in West-Duitsland niet mogen buitenspelen vanwege de angst voor straling, terwijl men in de omliggende gemeente van Tsjernobyl niet op de hoogte is van de risico's.²

Brandweerman Vasili Ignatenko speelt een belangrijke rol in de serie. Scène uit *Chernobyl* (HBO/Sky Atlantic, 2019).

Historische authenticiteit

Een andere belangrijke verhaallijn in de serie is het effect van de kernramp op de lokale bevolking. Brandweerman Vasili Ignatenko is als een van de eersten bij de geëxplodeerde kernreactor en krijgt een (uiteindelijk fatale) dosis straling binnen. Als hij wordt overgeplaatst naar een ziekenhuis bij Moskou gaat zijn vrouw Lyudmilla hem achterna. De beelden van de stervende brandweermannen en de effecten van stralingsziekte op de lichamen zijn erg gruwelijk om te zien, en daarom misschien minder geschikt voor jonge kijkers. Bijzonder is wel hoe Lyudmilla niet van het sterfbed van haar man wil wijken, ook al loopt ze daarmee een groot gevaar.

Het verhaal van Vasili en Lyudmilla Ignatenko is voor het eerst opgeschreven door de Wit-Russische journaliste Svetlana Alexievich in *Wij houden van Tsjernobyl* (1997). De makers hebben deze en andere verhalen van burgers dan ook vaak gebaseerd op de getuigenissen die Alexievich heeft opgetekend.³ Volgens de bedenker van de serie, de Amerikaanse scenarist Craig Mazin, ►

¹ Annemiek van Dongeren, 'Nucleaire explosie in Rusland. Zijn de "superwapens" van Poetin dan toch geen bluf?', *Algemeen Dagblad*, 12 augustus 2019.

² Ook de Dag van de Arbeid-viering op 1 mei 1986 in Kiev, 160 km van de kernramp, ging op last van Gorbatsjov gewoon door.

³ Geert Jan Hahn, Floris Akkerman en Franka Hummels, *Chernobyl, Feit en fictie* (BNR 2019).

4 Craig Mazin en Peter Sagal, *The Chernobyl Podcast* (HBO 2019).

5 Tom Vennink, 'Russische media over HBO-serie Chernobyl: "Het enige wat mist zijn beren en accordeons"', de *Volkskrant*, 12 juni 2019.

6 Masha Gessen, 'What HBO's "Chernobyl" got right, and what it got terribly wrong', *The New Yorker*, 4 juni 2019.

was het nastreven van historische authenticiteit een obsessie: 'Het Sovjet-achtige van dit alles was de helft van onze fascinatie (...). We zien niet alleen een gebeurtenis die nooit eerder heeft plaatsgevonden, het gebeurde ook nog eens in een land waar de meesten van ons nooit zijn geweest.'⁴

Kritiek

De productiekwaliteit van de serie is groot. De serie had een budget van 250 miljoen dollar en dat is duidelijk te zien. Van de kostuums tot de locaties (een groot deel werd gefilmd bij de gesloten kerncentrale van Ignalina in Litouwen) is er op de historiciteit weinig aan te merken. Toch ontstond er na het uitkomen van de serie de nodige kritiek. Kremlingetrouwe dagbladen in Rusland beschuldigden de makers van westerse propaganda. Zo zou onder andere het politbureau te

negatief zijn afgebeeld.⁵ Essentiëlere kritiek kwam van de Russisch-Amerikaanse journalist Masha Gessen in *The New Yorker*. Volgens haar wordt regelmatig de dagelijkse realiteit van de Sovjet-dictatuur onjuist afgespiegeld in de televisieserie. Belachelijk vindt ze de vele scènes met heroïsche wetenschappers die onverzoenlijke bureaucraten confronteren en daarbij expliciet het Sovjetsysteem bekritisieren. Zoiets was ondenkbaar in de Sovjet-Unie, mensen die dat deden zouden nooit een belangrijke wetenschappelijke positie hebben gekregen.⁶

Persoonlijke moed

Een laatste belangrijke verhaallijn is de moed van de mannen en vrouwen die de kernramp te lijf gingen. Van de soldaten die zand op de open reactorkern moesten werpen (één schep zand per soldaat tegelijk zodat de soldaten maar een aantal seconden in de volle straling stonden) tot de mijnwerkers die een tunnel groeven onder de reactor: allen hebben met gevaar voor eigen leven de straling getrotseerd. Bijzonder hierbij is het verhaal van drie vrijwilligers die een ogenschijnlijke zelfmoordmissie ondernamen. Om een mogelijke stoomexplosie in de watertanks te voorkomen moesten deze worden opengedraaid. De drie mannen zijn in het donker naar de onder water staande tanken gedoken, begaven zich diep in het besmette water, en hebben de tanken weten open te krijgen. De drie duikers overleefden de ramp, maar werden daarna snel vergeten. Over de details van de ramp werd in de Sovjet-Unie immers zeer geheimzinnig gedaan. Pas in 2018 kregen de duikers (waarvan één postuum) de Oekraïense Orde voor Dapperheid uitgereikt. ■

Verder lezen en luisteren

Boeken

- Franka Hummels, *De generatortgeneratie. Leven na Tsjernobyl* (Atlas Contact, 2011).
- Svetlana Alexievich, *Wij houden van Tsjernobyl* (De Bezige Bij, 2016).

Podcasts

- De makers van de tv-serie hebben een vierdelige podcast gemaakt waarin ze ingaan op de historische accuraatheid van de productie. *The Chernobyl Podcast*, Craig Mazin en Peter Sagal (HBO 2019). Te beluisteren via iTunes en Spotify.
- In de *Perestrojkast* van BNR komt schrijfster Franka Hummels uitgebreid aan het woord over historische waarheden en onwaarheden in de serie. Geert Jan Hahn, Floris Akkerman en Franka Hummels, *Chernobyl, Feit en fictie* (BNR 2019). Zie www.bnr.nl/podcast/perestrojkast, aflevering 13.

Een verlaten attractiepark in Pripjat, de ontruimde stad vlak bij Tsjernobyl, 2013. Foto: Stephen J. Mason. Meer recente foto's op de site van *The Atlantic* via theatlantic.tc/2r2uJA6.

